

II. Meşrutiyet Dönemine Dair Hatırat Bibliyografyası Denemesi

Murat HANİLÇE*

Özet: Bu yıl Türk tarihinin dönüm noktalarından biri olan II. Meşrutiyet'in yüzüncü yılını kutluyoruz. 23 – 24 Temmuz 1908'den 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne veya 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun neşri ya da saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922'ye kadarki döneme İkinci Meşrutiyet dönemi denmektedir. Bu dönem Türk tarihi açısından çok önemli olayların meydana geldiği dönemdir. Bu sebeple bu makalede ilanının yüzüncü yılında, II. Meşrutiyet dönemi hakkında yayınlanan hatırat ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hatırat, İkinci Meşrutiyet, Bibliyografya

Giriş

Hatırat, bir kimsenin kendi hayatını, yaşadığı devrede şahidi olduğu veya duyduğu olayları anlattığı yazıların ortak adıdır (Kütükoğlu 1991:24). Edebiyat ve tarih sahasının yaygın türlerinden biridir. Bu türde verilen eserlerin çok değişik sahalarda oluşu, ona belli bir sınır çizme imkânını zorlaştırır. Hatıratın önde gelen özelliği yazarının hayatının belli bir kesitini de içine alması ve çok sonra yazıya dökülmesidir. İçlerinde hatıra özelliği bulunabilecek seyahatname, sefaret-name, muhtıra, tezkire, menkıbe, günlük, mektup, otobiyografi ve tarih türleri ile karıştırılmamaları gerekir. Bu türlerin her birinin kaleme alınış gayeleri ayrıdır. Ortak özellikleri ise yaşanmış olaylar üzerine kurulmuş olmalarıdır. Ancak bu özellik, onları birbirinin yerine koyma sebebi olamaz.

Hatırat bir bakıma hayat tecrübelerinin ve intibalarının bakiyelerinin sonradan tespitidir ve bu yönüyle günlüklerden ayrılmaktadır. Günlük, günün tespiti ya da fotoğrafıysa, hatırat bütün bir hayatın veya bir safhanın, bir tarafının hafızadaki kalıntılarının sonradan çekilmiş fotoğrafıdır. Hatırat kişinin kendi hayat anlayışı ve zihniyet yapısından geçerek kâğıda yansımış bir tasvirdir. Bunun içindir ki insan ruhunun karmakarışık ve bilinmeyenlerle dolu ruh halinin ürünü olan hatırat aynı zamanda tarihin en hassas ve tehlikeli malzemesini teşkil eder (Birinci 2001: 19). Anılar ve yaşam öyküleri

---

* Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi / TOKAT
murathanilce2002@hotmail.com

bakımından Osmanlı Devleti'nin son çeyrek yüzyılı ve milli mücadele yılları daha çok örneğe sahiptir (Berber 2007: 135).

Yakınçağ tarihi ve özellikle İkinci Meşrutiyetin ilanı (1908) sonrasına dair tarih araştırmalarının en önemli kaynaklarından biri de hatırat türünden eserlerdir. Edebi bir tür olarak hatırat kavramı ve terimi yeni olmakla beraber yazılı en eski metinler arasında hatıraların da yer aldığı bilinmektedir. Sezar'ın Gallia Savaşı, Bilge Kağan'ın kendi ifadesiyle kaleme alınmış Göktürk Kitabeleri, Babür Şah'ın Babür-name isimli eserleri devlet adamlarının yazdığı ilk hatırat örnekleri arasında zikredilebilir (Okay 1997: 445).

Kişilerin anıları yazma nedeni birbirinden çok farklı olabilir. Bu nedenlerden yaygın olanları şunlardır: Unutulma korkusundan kurtulmak, kaybolup gitmesine razı olamayacağı bir gerçeği ortaya koymak, yazma alışkanlığı, birlikte yaşadığı kişilerden kimilerine karşı duyduğu hayranlığı belirtmek, tarih ve kamuoyu karşısında hesap vermek, gelecek kuşaklara ders vermek, siyasal hasımlarını kötülemek ya da kendini savunmak (Akar-Karakoç 2004: 385).

Hatırat türünün Osmanlı Devleti'nde asıl gelişmesi ve yaygınlaşması İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra olmuştur. Bilhassa Sultan İkinci Abdülhamid devrinin devlet ricali eski devrin hatalarından kendilerini dışarıda tutmak ve sorumlulukları olmadığını göstermek amacıyla bir kısmı alelacele bir kısmı ise sonradan hatıralarını kaleme almışlardır (Birinci 2001: 20). Bu yönüyle İkinci Meşrutiyet döneminde ortaya konan hatırat yazılış sebeplerine göre bakmak gerekir. Bu dönemin hatıratı Birinci tarafından üç grupta tasnif edilmiştir:

1. Sultan Abdülhamid devri devlet adamlarından hatıralarını yazanlar

Kamil Paşa, Said Paşa, Maarif Nazırı Haşim Paşa, Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa, Serasker Rıza Paşa, Mekatib-i Askeriye Nazırı Mustafa Zeki Paşa, Paris Sefir-i Kebir'i Salih Münir Paşa, Selim Melhame Paşa. Bunlardan Kamil ve Said Paşalar birbirlerinin hatıratına karşı birer de reddiye yazmışlardır.

2. İkinci Meşrutiyetin ilanında bir emeği ve şeref payı olduğunu ifade etmek için yazanlar

Leskovikli Mehmed Rauf (Kıpçak), Mehmed Reşid (Şahingiray), İbrahim Temo, Kazım Nami Duru, Midhat Şükrü Bleda, Kürt Şerif Paşa ve diğerleri.

3. Büyük savaşlardan sonra çekilen acıları tasvir eden ve harplerdeki başarılarını ifade etmek için yazanlar

Bu türün ilk örnekleri 93 Harbine aittir. A. Muhtar Paşa, Mehmed Arif ve Zağra Müftüsü Raci Efendi ve diğerleri. Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarından sonra hatıralarını yazanlar: M. Muhtar Paşa, Ali Fuad Cebesoy ve diğerleri.

Osmanlılarda 1876–1922 arasında süren anayasal saltanat dönemine Meşrutiyet Devri denmektedir. Türkçe literatürde Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği 23 Aralık 1876'dan Meclis-i Mebusan'ın geçici olarak tatil edildiği 13 Şubat 1878'e kadar geçen sürece Birinci Meşrutiyet, meclisin yeniden toplanmaya davet edildiği 23–24 Temmuz 1908'den 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne veya 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun neşri ya da saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922'ye kadarki döneme de İkinci Meşrutiyet dönemi denmektedir (Haniç 2004:388).

Bu dönemde Osmanlı Devleti, çok partili yaşama geçiş, 31 Mart Vakası, Bab-ı Ali Baskını, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve bir de Birinci Dünya Savaşı'na sahne olmuş ve onu yıkıya götüren olaylara tanıklık etmiştir. Bu sebeple ilanının yüzüncü yılını kutladığımız II. Meşrutiyet Dönemi ile ilgili yayınlanan hatırat bibliyografyası hazırlamaya karar verdik.

İkinci Meşrutiyet Dönemi Hatırat Bibliyografyası

Abdurrahman Şeref, *Sultan Abdülhamid-i Sani'ye Dair, Sultan Abdülhamid-i Sani; Suret-i Hal'i*, Hilal Matbaası, İstanbul 1918.

Abdülmecid Fehmi, *Manastır'ın Unutulmaz Günleri*, Yayına Hazırlayan: Ali Birinci-Ayşe Şen, Akademi Kitabevi, İzmir 1993.

Ahmed İzzet Paşa, *Feryadım*, Yayına Hazırlayan: Yüksel Kanar, Cilt: I-II, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

Ahmed Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi*, İstanbul (1326) 1919.

Ahmed Rıza Bey, *Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Hatıraları*, Sadeleşiren: Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, İstanbul 1988.

Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı Ve Otuzbir Mart Hadisesi*, Yayınlayan: Faik Reşit Unat, Ankara 1960.

Ali Haydar Midhat, *Hatıralarım (1872–1946)*, Güler Basımevi, İstanbul 1946.

Ali Haydar Midhat, *Menfa-yı İhtiyar-ı Hatıratı, Souvenir de Mon Exil Volontarie*, Imprimerie Internationale, Cenevre 1905.

Ali Kemal, *Ömrüm*, Hazırlayan: Zeki Kunalalp, İsis Yayınları, İstanbul 1985.

Ali Kemal, *Yıldız Hatırat-ı Elimesi*, İkbāl-i Millet Matbaası, İstanbul 1326.

Ali Said, *Saray Hatıraları-Sultan Abdülhamid Hanın Hayatı*, Minber Matbaası, İstanbul 1338–1340 (Hazırlayan: Ahmet Nezih Gültekin, Nehir Yayınları, İstanbul 1994).

Altay, Fahrettin, *Görüp Geçirdiklerim, On Yıl Savaş 1912–1919 Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.

Altınay, Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında (Hatıralar ve Tahassüsler)*, Kitaphane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1919.

Amiral von Tirpitz, *Tirpitz'in Hatıraları*, Çeviren: Sait Talat, Deniz Matbaası, İstanbul 1932.

Apak, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Basımevi, Ankara 1957 (TTK Yayınları, Ankara 1988).

Arikoğlu, Damar, *Hatıralarım*, Tan Gazetesi Matbaası, İstanbul 1961.

Atay, Falih Rifki, *Atatürk'ün Hatıraları, 1914–1919*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1965.

Atay, Falih Rifki, *Ateş ve Güneş (Suriye ve Filistin Savaş Hatıraları)*, İstanbul 1918.

Atay, Falih Rifki, *Çankaya, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar (1881–1938)*, Doğan Kardeş Matbaası, Ankara 1969 (Bateş Yayınları, İstanbul 1984).

Ayni, Mehmet Ali, *Hatıraları*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1945.

Aziz Samih, *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları*, Büyük Erkan-ı Harbiye Basımevi, Ankara 1934.

Balkır, S.Edip, *Eski Bir Öğretmenin Anıları (1908-1914)*, İstanbul 1968.

[Basiretçi] Ali, *İstanbul'da Yarım Asırlık Vakayı-i Mühimme*, Hüseyin Enver Matbaası, İstanbul 1325 (1909) (Sadeleştiren: Şemsettin Kutlu, Hayat Tarih Mecmuası-ilave-, İstanbul 1972).

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş*, VIII Cilt, Baha Matbaası, İstanbul 1965–1972 (Yayın Yönetmeni: Serpil Demirtaş, Sabah Kitapları, İstanbul 1997)

Baykal, Bekir Sıtkı, *İbretnüma, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler*, TTK Basımevi, İstanbul 1942 (TTK Basımevi, Ankara 1968).

Baytın, Arif, *İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi 29. Tümen III. Alay Sancağı (Hatıralar)*, Vakıf Basımevi, İstanbul 1946.

Belen, Fahri, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi*, 4 Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964–1967.

Belge, Mustafa Asaf, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Ankara*, Yayına Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, TTK Yayınları, Ankara 1982.

Berkman, A. Tevfik, *Engelli-Engeli Uzun Yollar: Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi 'Bir Hayat Anıları' 1900–1987*, İstanbul 1987.

[Beyatlı], Yahya Kemal, *Yahya Kemal'in Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Nihat Sami Banarlı, Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1960.

Beyatlı, Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1986.

Beyatlı, Yahya Kemal, *Siyasi ve Edebi Portreler*, , İstanbul Fetih Cemiyeti, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1976.

Biren, Mehmed Tevfik, *Bir Devlet Adamının Mehmed Tevfik Bey'in İkinci Abdülhamid,, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları1-2*, Hazırlayan: F. Rezan Hürmen, Arma Yayınları İstanbul 1993.

Bleda, Midhat Şükrü (İttihad ve Terakki Katib-i Umumisi), *Bir İmparatorluğun Çöküşü*, Yayına Hazırlayan: Turgut Bleda, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.

Bolayır, Ekrem Namık, *Osmanlı Ordusuna 10 Temmuz Hatırası, Sene 1324*, Ruşen Matbaası, İstanbul 1327.

Bolayır, Enver, *Talat Paşa'nın Hatıraları*, Güven Yayınevi, İstanbul 1946.

Butbay, Mustafa, *Kafkasya Hatıraları*, TTK Yayınları, Ankara 1990.

Bülkat, Esat,, *Esat Paşa'nın Çanakkale Hatıraları*, Baha Matbaası, İstanbul 1975.

Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk (Okul ve Genç Subaylık Hatıraları)*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1967.

Celeddin Paşa (Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'nın Oğlu), *Madalyonun Tersi*, Hazırlayan: Samih Nafiz Kansu, Gür Kitabevi, İstanbul 1970.

Cemal Paşa (Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı), *Hatıralar: İttihat ve Terakki, Birinci Dünya Savaşı Anıları*, Hazırlayan: Behçet Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977.(Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.)

Cemal Paşa, *Hatırat 1913–1922*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul 1922.

Cemaleddin Efendi, *Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin Hatırat-ı Siyasiyesi (1330'da Mısır'da tahrir edilmiştir.)*, Dersaadet 1336/1920 (Yeni Harflerle: *Siyasi Hatıralar,1908–1913*,Hazırlayan: Ziyaeddin Engin, Tercüman Yayınları, İstanbul 1978).

Cevat Bey, *II. Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, Hazırlayan: Faik Reşit Unat, Ankara 1985.

Çakır, Fahri, *Elli Yıl Önce Anadolu ve Şark Cephesi Hatıraları*, Çınar Matbaası, İstanbul 1967.

Çalışlar, İzzeddin, *On Yıllık Savaşın Günlüğü, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, Hazırlayan: İsmet Görgülü-İzzeddin Çalışlar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.

Çelik, Recep, *Kölemen Abdullah Paşa, 1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu komutanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı (Tahlil ve Metin)*, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.

Çokay, Mustafa, *1917 Yılı Hatıra Parçaları*, Yaş Türkistan Neşriyatı, Paris-Berlin 1937.

Delibaşı, Nizamettin, "Hatıralarım", *Canlı Tarihler*, Cilt:4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.

Djermal Pahsa, Ahmad, *Memoirs of a Turkish Statesman(1913-1919)*, Londra 1922.

Duru, Kazım Nami, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1957.

Duru, Kazım Nami, *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım*, İstanbul 1959.

Ebuzziya Tefvik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Sadeleştiren: Ziyad Ebuzziya, 3 Cilt, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1973-1974.

Eğre, Rağıp Nurettin, *Babamın Emanetleri: Rağıp Nurettin Eğre'nin Birinci Cihan Harbi Günlükleri ve Harbin Sonrası Hatıratı, 1915-1919*, Hazırlayan: Güneş N. Eğre-Akter, Dergâh Yayınları, İstanbul 2006.

Enver Paşa, *Enver Paşa'nın Hatıraları(1881-1908)*, Hazırlayan: H. Erdoğan Cengiz, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Erden, Ali Fuad, *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003.

Erkin, Behiç, *Atatürk'ün Selanik'teki Askerlik Hayatına Ait Hatıralar*, TTK Basımevi, Ankara 1958. (*Bellekten*, Cilt:20, Sayı:80'den ayırabım.)

Esat Paşa, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları*, Baha Matbaası, İstanbul 1975.

Falkenheim, Eric von, *General Falkenheim'in Hatıratı*, Çeviren: Mehmet Nihad, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1340.

Felek, Burhan, *Yaşadığımız Günler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.

Foch Mareşal, *1914-1918 Harbinin Tarihine Yarayacak Hatıralar*, 2 Cilt, Çeviren: Hüseyin Rahmi, Askeri Matbaası, İstanbul 1939.

Gündüz, Asım, *Hatıralarım*, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973.

Goltz, Comlar von Der, *Goltz Paşanın Hatıratı*, Çeviren: Salih Erkuş, Askeri Matbaa, İstanbul 1932.

Grey, Edward, *Twenty five years, 1892–1916*, Londra 1925.

Güralp, Şerif, *Bir Askerin Günlüğünden Çanakkale Cephesi'nden Filistin'e*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2003.

Halil Paşa, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş-Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, Hazırlayan: Taylan Sorgun, Yedigün Yayınları, İstanbul 1972.

Halilefendizade Cemaleddin Efendi, *Şeyhülislam Merhum Cemaleddin Efendi Hazretlerinin Hatırat-ı Siyasiyesi*, İstanbul 1336.

Hardinge, Charles, *Old Diplomacy*, Londra 1947.

Hasan Amca (Hasan Vasfi Kıztaşı), *Doğmayan Hürriyet*, Akım Yayınları, İstanbul 1958 (*Doğmayan Hürriyet/Bir Devrin İç Yüzü 1908–1918*, Arba Yayınları, İstanbul 1989).

Hasan Rami Paşa, *Hatırat*, Artin Asadoryan Matbaası, İstanbul 1908 (*II.Abdülhamid'in Bahriye Nazırlarından Hasan Rami Paşa'nın Hatıraları*, Hayat Tarih Mecmuası Eki, İstanbul 1972.)

Hüseyin Hüsnü Bey, *Doktor Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı*, Yayına Hazırlayan: Mebrure Değer, İstanbul 1988.

Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, Hazırlayan: İsmail Kara, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve 1/1 No'lu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, Sadeleştiren: Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, İstanbul 1987.

İhsan Latif Paşa (İzmir Valisi), *Bir Serencam-ı Harb: Harb-ı Umumi Safahatına Ait Hatırat*, Sadeleştiren: Burhan Göksel, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir 1988.

İhsan Paşa, *I. Cihan Savaşı ve Sarıkamış Sibiry'a'da Esaretten Kaçış, İhsan Paşa'nın Anıları*, Bilgehan Basımevi, İzmir 1985.

İlden, Köprülü Şerif, *Sarıkamış*, Hazırlayan: Sami Önal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.

İnan, Afet, *Atatürk'ün Viyana Karlsbat Hatıraları(Karlsbatta Geçen Günlerim)*, TTK Basımevi, Ankara 1970.

İnönü, İsmet, *Hatıraları*, Hazırlayan: Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1987

İnönü, İsmet, *İnönü'nün Hatıraları, Genç Subaylık Yılları (1884-1918)*, Hazırlayan: Sebahattin Selek, Burçak Yayınları, İstanbul 1969..

İsmail Kemal, *The Memoirs of İsmail Kemal Bey*, Editör: Sommerville Story, Londra 1920.

Kadri, Hüseyin Kazım, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, Ekicigil Yayınevi Matbaası, İstanbul 1957.

Kalaç, Ahmed Hilmi, *Kendi Kitabım*, Ankara 1960.

Kamil Paşa, *Hatırat-ı Sadr-ı Esbak Kamil Paşa*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1329/1913.

Kamil Paşa, *Belgelerle Mısır, Ermeni, Kürt-Doğu Rumeli Meseleleri, Kamil Paşa'nın Anıları*, Hazırlayan: Gül Çağalı Güven, Arba Yayınları, İstanbul 1991.

Kanaldı, Şükrü, *Irak Muharebelerinde 3. Piyade Alayı Hatıraları*, İstanbul Askeri Matbaası, İstanbul 1945.

Kazım Karabekir, *Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*, Tecelli Basımevi, İstanbul 1937 (*Cihan Harbi'ne Nasıl Girdik*, Emre Yayınları, İstanbul 1994./*Cihan Harbi'ni Nasıl İdare Ettik*, Emre Yayınları, İstanbul 1994).

Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Emre Yayınları, İstanbul 2005.

Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu?*, Türdav Ofset Tesisleri, İstanbul 1982.

Kazım Karabekir, *Hayatım*, Hazırlayan: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 2005.

Kazım Karabekir, *Kazım Karabekir'i Anlatıyor*, Hazırlayan: Uğur Mumcu, Uğur Mumcu Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

Karay, Refik Halid, *Bir Ömür Boyunca*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.

Karay, Refik Halid, *Minelhab İlelmihrab, 1918 Mütarekesi Devrinde Olan Biten İşlere ve Gelip Geçen İnsanlara Dair Bildiklerim*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1964.

Karay, Refik Halid, *Üç Nesil, Üç Hayat*, S. Lütfi Kitapevi, İstanbul 1937.

Kerkük, Mahmud Nedim, *Hatıratım 1334 (1918): Mazinin Karanlıklarından İstikbalin Aydınlıklarına Doğru Diyarbekir*, Hazırlayan: Ali Birinci, Altınküre Yayınları, Ankara 2002.

Kestelli, Raif Necdet, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Batışı (Uful): Edirne Savunması*, Hazırlayan: Veliye Özdemir, Arma Yayınları, İstanbul 2001.

- Kırhan, Celal, *Mondros'tan Lozan'a (Kurtuluş Yıllarında Geçmiş Günler)*, Sırlar Matbaası, İstanbul 1963.
- Kocatürk, Kenan, *Bir Subayın Anıları:1909–1999*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1999.
- Kuran, Ahmet Bedevi, *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi*, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1957.
- Kuşçubaşı, Eşref, *Hayber'de Türk Cengi-Teşkilat-ı Mahsusa Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü Eşref Bey'in Hayber Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul 1997.
- Leskovikli Mehmed Rauf, *İttihat ve Terakki Ne İdi*, Hazırlayan: Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, İstanbul 1991.
- Madanoğlu, Cemal, *Anılar (1911–1953)*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982.
- Mahmud Muhtar Paşa (Katırcıoğlu), *1328 Balkan Harbinde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratına İkinci Şark Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın Cevabı*, Matbaa-i Emin, Kahire 1930.
- Mahmud Şevket Paşa, *Sadrızam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın Günlüğü*, Arba Yayınları, İstanbul 1988
- Mayakon, İsmail Müştak, *Mebusan Hatıralarım*, Nümune-i Tıbaat Matbaası, İstanbul 1324/1908.
- Mehmed Arif, *Miralay Arif'in Hatıratı, 1913–23*, Sadeleştiren: Hüseyin Fevzi Ayberk, İstanbul 1970.
- Mehmed Asaf, *1909 Ermeni Olayları ve Anılarım*, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1982.
- Mehmed Emin, *Gelibolu Hatıratı*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1327.
- Mehmed Emin, *Harb-i Umumide Irak Cephe-i Harbine Ait Hatıratımdan Bir Safha (Selmanıpak Meydan Muharebesi)*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1337.
- Mehmet Kadri Nasih, *Serayih, Kanun-ı Esasi ve Havatır Hatıratı*, Paris 1912.
- Mehmed Murad (Mizancı), *Enkaz-ı İstibdat İçinde Züğürdün Tesellisi*, Matbaa-i Amidi, İstanbul 1329/1913 (Hazırlayan: Celile Argıt Eren (Ökten), Marifet Yayınları, İstanbul 1997).
- Mehmed Murad (Mizancı), *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdat (Harbiye Nezaretinde Tevkifim ile Netayic-i Garibes)*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1326/1910 (Hazırlayan: Celile Argıt Eren (Ökten), Marifet Yayınları, İstanbul 1997)

Mehmed Murad (Mizancı), *Tatlı Emeller Acı Hakikatler yahut Batn-ı Müstakbel Adab-ı Siyasiye Tarihi*, Neşreden: Tahazade Ömer Faruk, İstanbul 1330 (Hazırlayan: Celile Argıt Eren (Ökten), Marifet Yayınları, İstanbul 1997)

Mehmed Selahaddin, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1989.

Mehmed Tevfik Bey, *Abdülhamid Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, Hazırlayan: F.Rezan Hürmen, Arba Yayınları, İstanbul 1993.

Mehmed Tevfik Bey, *Mehmed Tevfik Bey'in Hatıraları 1*, Hazırlayan: F. Rezan Hürmen, Arba Yayınları, İstanbul 1993.

Menteşe, Halil, *Eski Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentese'nin Hatıraları*, Hazırlayan: İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

Mevlanazade Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, Çeviren: Berire Ülgenci, Pınar Yayınları, İstanbul 1996.

Muhiddin Vecihi, *Cihan Harbine Dair Hatıralarımdan (Filistin Ricatı)*, Askeri Matbaa, İstanbul 1317.

Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, Akşam Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1933.

Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Fırıldakları yahut Tarih-i Matem*, Arşak Garoyan Matbaası, İstanbul 1328.

[Biren,] Naciye Nevval, *Münevver Bir Türk Hanımı: Ressam Naciye Neyyal Hanımefendi'nin Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet hatıraları*, Hazırlayan: Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2000.

Naciye Sultan, *Acı Zamanlar*, Hazırlayan: O. Gazi Alişiroğlu, Burak Yayınları, İstanbul 1992.

Nadi, Yunus, *İhtilal ve İnkılab-ı Osmanî*, İstanbul 1909 (1326). 31 Mart–21 Nisan 1959 tarihli Cumhuriyet gazetesinde de yayımlanmıştır.

Niyazi Resneli, *Hatırat-ı Niyazi yahut Tarihçe-i İnkılab-ı Kebir-i Osmanî'den Bir Sahifa*, Sabah Matbaası, İstanbul 1326/1910 (*Balkanlarda Bir Gerillacı, Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, Gazete, Dergi, Kitap Basım ve Yayımları A.Ş., İstanbul 1975./*Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı*, Hazırlayan: Nurer Uğurlu, Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003)

Nur, Rıza, *Cemiyet-i Hafiyeh*, Selanik Matbaası, İstanbul 1330.

Nur, Rıza, *Gurbet Dağarcığı, 1913–1919*, Matbaa-i Hindiyeye, Mısır 1919.

Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, Altındağ Yayınları, 4 Cilt, İstanbul 1967–1968.

Nur, Rıza, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu?Nasıl Öldü?*, Hazırlayan: İlhami Yalınkılıç, Kitapevi, İstanbul 1996.

Okday, İsmail Hakkı, *Yanya'dan Ankara'ya*, Sebil Yayınları, İstanbul 1975.

Okday, Şefik, *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa*, Marsan Matbaacılık, İstanbul 1986.

Okday, Şefik, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Padişah Yaveri İki Sadrazam Oğlu Anlatıyor*, Sema Matbaacılık, İstanbul 1988.

Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.

Orbay, Kemalettin Şükrü, *Mütareke Acıları (İstanbul'da Mütareke Arifesinden İşgale Kadar Geçen Kara Günlerin Acı Hatıraları)*, Selamet Matbaası, İstanbul 1930.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, 2 Cilt, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Orbay, Rauf, *Orhan Kemal'in Babası Abdülkadir Kemali'nin Anıları*, Hazırlayan: Işık Ögütçü, Epsilon Yayınları, İstanbul 2005.

Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralar)*, Güven Basımevi, İstanbul 1960.

Osmanoğlu, Şadiye, *Hayatımın Tatlı ve Acı Günleri*, Bedir Yayınları, İstanbul 1966.

Öge, Ali Rıza, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Polis Şefinin Gerçek Anıları*, Günlük Ticaret Gazetesi Tesisleri, Bursa 1957.

Öktem, Haydar Rüştü, *Mütareke ve İşgal Anıları*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Pears, Sir. Edwin, *Forty Years in Constantinople*, Londra 1916.

Ramsay, Sir W. M., *The Revolution in Constantinople and Turkey: A Diary*, Londra 1909.

Rey, Ahmed Reşid, (H. Nazım), *"Gördüklerim-Yaptıklarım (1890-1922)", Canlı Tarihler*, Türkiye Yayınları, Yeni Matbaa, İstanbul 1945.

Rey, Ahmed Reşid, (H. Nazım), *Hayat ve Hatıratım*, Cilt: 1-2 Altındağ Yayınları, İstanbul, 1967-1968.

Rüşdi Paşa, *Yemen Hatırası*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1325-1327/1909. (*Ah O Yemendir (Yemen Hatıratı)*, Hazırlayan: Faruk Yılmaz, Berikan Yayınları, Ankara 2004.)

Ryan, Sir Andrew, *The Last of The Dragomans*, Londra 1951.

- Sabis, Ali İhsan, *Birinci Dünya Harbi*, 5 cilt, Yayına hazırlayan: Turgay Sabis, Nehir Yayınları, İstanbul 1990–1993.(I. baskı, 1953)
- Sabuncu, Luis, *Yıldız Sarayında Bir Papaz (Luis Sabuncu'nun Hatıraları) (1888–1911)*, İstanbul 1952.
- Sadrazam Sait Paşa, *Sait Paşa'nın Hatıratı*,2 Cilt, İstanbul 1328. (*Anılar*, Sadeleştiren: Şemsettin Kutlu, Hür Yayın ve Ticaret AŞ, İstanbul 1977)
- Sadrazam Sait Paşa, *Sait Paşa'nın Kamil Paşa'nın Hatıratına Cevapları(Şarki Rumeli, Mısır ve Ermeni Meseleleri)*, Tanin Matbaası, İstanbul 1327.
- Sanders, Liman von, *Five Years in Turkey*, Annapolis 1927.
- Savaşkan, Cemal, *Yüzbaşı Cemal'in Anıları, Arnavutluk'tan Sakarya'ya Komitacılık*, Hazırlayan: Kudret Emiroğlu, Kebikeç Yayınları, Ankara 1996.
- Sazanov, Serge, *Fateful Years*, Londra 1928.
- Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım (1905–1950)*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1968.
- Simavi,Lütfi (Başmabeynci Lütfi Bey), *Sultan Mehmed Reşat Han'ın ve Halefinin Sarayda Gördükleri*, Kanaat Matbaası,İstanbul 1342/1924. (*Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, tarihsiz)
- Söylemezoğlu, Galip Kemali, *Hariciye Hizmetinde Otuz Sene: Mutlakiyet-Meşrutiyet ve Milli Mücadele Yıllarında Gördüklerim ve Başıma Gelenler 1892–1922*, Şaka Matbaası, İstanbul 1950.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali, “*Hatıralar, Atina Sefareti 1913–1916*”, *Canlı Tarihler*, Türkiye Yayınları, İstanbul 1946.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali, *30 Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü ve Son Cildi(I. Kısım 1918–1922)*,Ülkü Basımevi, İstanbul 1953.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali, *Başımıza Gelenler(Yakın Bir Mazinin Hatıraları, Mondros'tan Mudanya'ya 1918–1922)*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1939.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali, *Siyasi Dağarcığım*, Eskiçigil Matbaası, İstanbul 1957.
- Sultan II. Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, Hareket Yayınları, İstanbul 1974.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali, *Abdülhamid Anlatıyor*, Kardeş Matbaası, Serdengeçti Neşriyatı, Ankara tarihsiz.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Hazırlayan: İsmet Bozdağ, Pınar Yayınları, İstanbul 2000.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali, *Abdülhamid Anlatıyor(Abdülaziz'in Öldürülmesini, Hürriyet'in İlanını, Midhat Paşa Meselesini, 31 Mart Vakasını, Bal-*

kanlar ve Ermeni Meselesini, *Saltanattan Düşürülmesini*), Kardeş Matbaası, Ankara 1964.

Söylemezoğlu, Galip Kemali, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri (Belgeler ve Resimlerle)*, Hazırlayan: İsmet Bozdağ, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1975. (Pınar Yayınları, İstanbul 2000.)

Söylemezoğlu, Galip Kemali, *Hatırat-ı Sultan Abdülhamid-i Sani*, Hazırlayan: Vedad Örfi (Bengü), Cihan Biraderler Matbaası, Cihan Kitaphanesi, İstanbul 1338–1340/1922.

Söylemezoğlu, Galip Kemali, *İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri ve Midhat Paşa'nın Taif Zindanından Gönderdiği 8 Mektup*, Bozdağ Kitabevi, Bursa 1340/1924.

Söylemezoğlu, Galip Kemali, *Sultan II. Abdülhamid Han'ın Notları*, Hazırlayan: Alaeddin Yalçınkaya, Sebil Yayınevi, İstanbul 1996.

Şerafeddin Mağmumi, *Seyahat Hatıralarım*, 3 Kitap, Kahire 1326–1327. (*Anadolu'da ve Suriye'de Seyahat Hatıraları*, Kahire 1969.

Şerif Paşa, *Meşrutiyete Doğru Ben ve Hayatım*, İstanbul 1911.

Şerif Paşa, *Bir Muhالیfın Hatıraları İttihat ve Terakki'ye Muhalefet (1908–1911 Ekim, İslahat-ı Esasiye Fırkası Programı)*, Nehir Yayınları, İstanbul 1996.

Şevki Baslu, *Harbi Umumide Müstakil Süvari Livası Harekâtından Bir Yaprak (Paşaeli, Irak-ı Arap ve Acemde ve İstiklal Mücadelesinde Bölüğün Mektebi)*, Harbiye Matbaası, İstanbul 1924.

Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, *Şeyhülislam-ı Esbak Cemaleddin Efendi Merhumun Hatırat-ı Siyasiyesi*, Dersaadet 1336 (*Siyasi Hatıralar (1908–1913)*, Sadeleştiren: Siyaeddin Engin, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi No. 119, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1978)

Tahsin Paşa, *Abdülhamid Yıldız Hatıraları*, Ahmed Halid Kitaphanesi, İstanbul 1931.

Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Hatıraları*, Hazırlayan: Enver Bolayır, Bolayır Yayınevi, İstanbul 1946. (Hazırlayan: Mehmet Kasım, Say Yayınları, İstanbul 1986./Hazırlayan: Alpay Kabacalı, 2. basım, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.)

Talat Paşa, *Şehit Sadrazam Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, Derleyen: Cermal Kutay, 3 Cilt, Kültür Matbaası, İstanbul 1983.

Tansu, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası*, Anlatan: Hüsamettin Ertürk, 3. baskı, İstanbul 1969.

Tansu, Samih Nafiz, *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, Anlatan: Galip Vardar, İstanbul 1960.

Tarcan, Selim Sırrı, *Hatıralarım*, İstanbul 1946.

Tekin, Metin, *Sarıkamış'tan Sibiry'a: Birinci Dünya Savaşı Anıları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

Tokgöz, Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım (1908-1914)*, cilt: 2, İstanbul 1931 (Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İletişim Yayınları, İstanbul 1993)

Tonguç, Faik, *Birinci Cihan Harbinde Bir Yedek Subayının Hatıraları*, Ankara 1960.

Topuzlu, Cemil, *İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Güven Yayınevi, İstanbul 1951 (İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982./Hazırlayan: Hüsrev Hatemi ve Aykut Kazancıgil, Arma Yayınları, İstanbul 1994./Hazırlayan: Cemalettin Topuzlu, Topuzlu Yayınları, İstanbul 2002)

Topuzlu, Cemil, "*Operatör Cemil Paşa Hatıraları*", *Canlı Tarihler*, Cilt:2, Türkiye Yayınları, İstanbul 1945.

Townsend, A.F., *A Military Consule in Turkey*, Londra 1910.

Tugay, Emine Foad, *Three Centuries*, Londra 1963.

Tunççapa, Şakir, *Çanakkale Harbi Hatıralarım*, Deniz Basımevi, İstanbul 1958.

Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İştittiklerim*, TTK Basımevi, Ankara 1951. (3. basım, TTK Yayınları, Ankara 1984.)

Us, Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım; Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1964.

Uşaklıgil, Halit Ziya, *Saray ve Ötesi (Son Hatıralar)*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1965.(Özgür Yayınları, İstanbul 2003.)

Uşaklıgil, Halit Ziya, *Bir Acı Hikâye*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1991.

Uşaklıgil, Halit Ziya, *Kırk Yıl*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1969.

Ünaydın, Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*, Hamit Matbaası İstanbul 1930.

Ünaydın, Ruşen Eşref, *Çanakkale'de Savaşanlar Dediler ki*, Ankara 1960.

Ünaydın, Ruşen Eşref, *İki Saltanat Arasında (Altıncı Sultan Mehmed Han'ın İlk Muayedesini ve Kılıç Alayı)*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1334/1918.

Ünürvar, Safiye, *Saray Hatıralarım*, Çağaloğlu Yayınevi, İstanbul 1964.

Sunata, İsmail Hakkı, *Gelibolu'dan Kafkaslar'a Birinci Dünya Savaşı Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2003.

Sunata, İsmail Hakkı, *The Story of My Struggles*, Londra 1913.

Vahdettin, Nevzat, *Yıldız'dan Sanremo'ya (Vahdettin'in Dördüncü Kadınefendisi Nevzat Vahdettin'in Hatıraları ve 150'liklerin Gurbet Maceraları)*, Arma Yayınları, İstanbul 1999.

Vardar, Galip, *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, Hazırlayan: Samih Nafiz Kansu, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1960.

Waugh, Sir Telford, *Turkey, Yesterday, Today and Tomorrow*, Londra 1930.

Whitman, Sidney, *Turkish Memories*, Londra 1914.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, Sadeleştiren: Rauf Mutluay, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1976.

Yetimzade M. Tevfik Hamdi, *Bürokrat Tevfik Biren'in Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Anıları*, Hazırlayan: Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2006.

Zeki Paşa, *1912 Balkan Harbine Ait Hatıratım*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1337.

Zeki Paşa, *Çanakkale'den Hatıralar*, Hazırlayan: Kadri Ener, Sucuoğlu Basımevi, İstanbul 1954.

Gazete ve Dergilerde Yer Alan Hatırat Bibliyografyası

Akar, Mehmet Şefik, “Çanakkale Arburnu Savaşları ve 27. Alay”, *Askeri Mecmua Tarih Kısmı*, Sayı: 40, İstanbul 1935.

Akelsoy, İhsan, “I. Dünya Harbinde Bir Türk Subayının Afrika Hatıraları”, *Hayat Tarihi Mecmuası*, Sayı: 5, Haziran 1970.

Balkan, Ethem Ruhi, “İttihatçılığın Temelini Atanlar”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt:1.

Başar, Ahmet Hamdi, “Meşrutiyetten Cumhuriyete”, *Barış Dünyası Dergisi*, Hatıralar.

Cavit, Mehmet, “Meşrutiyet Devri'ne Ait Cavit Bey'in Hatıraları”, *Tanin*, 3 Ağustos 1943–22 Aralık 1946.

Cemal Paşa, “Mahmut Şevket Paşa'nın Katli Olayı”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt:4.

Cevat Paşa, “Çanakkale'de Mehmetçik General Cevat Anlatıyor”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt: 1.

Conk, Cemil Cahit, “Abdülhamid'i Meşrutiyete Döndürmek İçin Ne Yapacaktım”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt: 4.

- Çavuşoğlu, Şeref, “İttihat ve Terakki'nin Gizli Planı”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt:1. Dr. Fethi, “Sadrazam Tefik Paşa'nın Büyük Gafleti”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt: 4. Deliorman, Necmettin, “Atatürk'ün Sofya Hatıraları”, *Hergün*, İstanbul Eylül-Ekim 1955.
- Duman, Cevat, “Birinci Dünya Harbinde Bir Erin Hatırası”, Anlatan: Mehmet Nuri, *Hayat Tarihi Mecmuası*, Sayı: 2, Mart 1970.
- Erdal, Rifat, “Bir Yedek Subayın Birinci Dünya Harbi Hatıraları”, *Hayat Tarihi Mecmuası*, Sayı: 1, Şubat 1970.
- Erkin, Behiç, “Atatürk'ün Selanik'teki Askerlik Hayatına Ait Hatıraları”, *Belleten*, Cilt: XX, Sayı: 80, 1956.
- Giray, Muharrem, “Halit Paşa'dan Hatıralar”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt: 2.
- Gökberk, Şükrü Naili, “Çanakkale'de Mehmetçik, General Şükrü Naili Anlatıyor”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt:1.
- “Galip Paşa'nın Hatıraları”, *Hayat Tarih*, Sayı: 7, Ağustos 1966.
- “Hürşit Paşa'nın Kabine Hatıraları”, *Hayat Tarih*, Sayı:15, Ocak 1964.
- Hayriye Hanım, “Eşi Hayriye Hanım Talat Paşa'yı Anlatıyor”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt: 2.
- İğdemir, Uluğ, “Atatürk'ün Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıraları”, *Belle-ten*, Cilt: VII-2, Sayı: 28, 1943.
- İnan, Afet, “Trablusgarp'ta Hürriyete Karşı İsyân” (Atatürk'ü Dinlerken), *Belle-ten*, Cilt: VIII, Sayı: 31, 1944.
- Said Paşa, “Yakın Tarihten Sesler, Abdülhamid'le Meşrutiyetin İlk Selamlığında Aynı Arabada”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt: 2.
- Said Paşa, “Abdülhamid'in Kararsızlığı”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt: 2.
- Sedes, İ.Halil, “İhtilalin Mukadderatı ve Canlı Bir Hatıra”, *Tarih Hazinesi*, Sayı: 15, Ocak 1952.
- “Sultan Hamid'in Selanik'teki Muhafızı Rasim Bey'in Hatıraları”, *Hayat Tarih*, Sayı: 10, Kasım 1966.
- Talat Pahsa, “Posthumous Memoirs of Talat Pahsa”, *Current History*, Cilt: V, New York 1921.
- Wambery, Armin, “Personel Recollections Of Abdul Hamid and His Court”, *The Nineteenth Century*, Cilt: LXVI, Temmuz 1909, s. 69-88.

Kaynakça

- ALKAN, Ahmet Turan (2001), *İkinci Meşrutiyet Devri'nde Ordu ve Siyaset*, İstanbul: Ufuk Kitapları.
- AHMAD, Feroz (1971), *İttihat ve Terakki (1908–1914)*, Çeviren: Nuran Ülken, İstanbul: Sander Yayınları.
- AKAR, Şevket Kamil- Karakoç, İrfan (2004), “Siyasi Tarih Kaynağı Olarak Hatırat ve Gezi Notları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, İstanbul : Bilim ve Sanat Vakfı Yayını.
- AKŞİN, Sina (1977), “Türkiye’de Anılar ve Biyografiler”, *Felsefe Kurumu Seminerleri (Türkiye’de Tarih Eğitimi)*, Ankara: Felsefe Kurumu Yayını.
- _____ (1970), *31 Mart Olayı*, Ankara: AÜSBF Yayınları.
- ALTINOVA, Banu (2001), *1908–1918 Arası Türk Edebiyatında Hatıra Türünün Edebi Özelliklerinin İncelenmesi*, Danışman: Prof. Dr. Alemdar Yalçın, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- BERKES, Niyazi (2007), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, 7. baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BERBER, Ergin (2007), *Türk Dış Politikası Çalışmaları- Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BİRİNCİ, Ali (2001), *Tarih Yolunda (Yaygın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali)*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- BAYUR, Yusuf Hikmet (1966), *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: I-II, 3. baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- HANİOĞLU, M. Şükrü (2004), “Meşrutiyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KARAL, Enver Ziya (1988), *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, 3. baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- KODAMAN, Bayram; Ünal, Mehmet Ali (1996), *Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları.
- KORAY, Enver (1959), *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası (1729–1955)*, 2. baskı, Ankara: Maarif Vekaleti Yayınları.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, S. (1991), *Tarih Araştırmalarında Usul*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- LEWIS, Bernard (1991), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev.: Metin Kıratlı, 4. baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- MARDİN, Şerif (1983), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895 -1908*, 2. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- OKAY, M. Orhan (1997), “Hatırat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- OLGUN, İbrahim (1972), “Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı”, *Türk Dili/Anı Özel Sayısı*, İstanbul.
- _____ (1972), “Anı Kaynakçası”, *Türk Dili/Anı Özel Sayısı*, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (2007), *Son İmparatorluk Osmanlı*, 6. baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- ÖZÇELİK, İsmail (1993), *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*, İstanbul: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- ÖZDEMİR, Emin (1972), “Anı ve Anı Dilimiz Üzerine”, *Türk Dili/Anı Özel Sayısı*, Cilt: 25, Ankara.
- Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu* (1978), Yayına Hazırlayan: Ali Bayram-M. Sadi Çöğenli, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- STANFORD, J. Shaw-Stanford, Ezel Kural (2006), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çeviren: Mehmet Harmancı, Cilt:2, 2. baskı, İstanbul: e Yayınları.
- TEKELİ, İlhan (2001), “Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 95, Cilt: 16, İstanbul:Tarih Vakfı Yayınları.
- TOGAN, Zeki Velidi (1985), *Tarihte Usul*, 4. baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- UÇAROL, Rifat (1995), *Siyasi Tarih (1789–1994)*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- YALÇIN, E. Semih (2003), *Türkiye Cumhuriyetinin Kaynakları*, Ankara: Berikan Yayınları.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (1997), “Havatr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- http://seyhan.library.boun.edu.tr/screens/opacmenu_tur.html (01.05.2008).
- <http://www.library.hacettepe.edu.tr/> (05.05.2008).
- <http://mksun.mkutup.gov.tr/F> (10.05.2008).
- <http://www.devletarsivleri.gov.tr/dokumantasyon/> (15.05.2008).
- [library.ircica.org/](http://www.ircica.org/) - 26k (16.05.2008).
- <http://www.kutuphane.istanbul.edu.tr/library/default.htm> (17.05.2008).

An Essay on the Bibliography of Memoirs on The Second Constitutional Era

Murat HANILÇE*

Abstract: This year is the centenary of the Second Constitutional Era, which is one of the most significant turning points in Turkish history. The period of the Ottoman Empire's final dissolution, the Second Constitutional Era, began with the 1908 Young Turk Revolution, shortly after which Sultan Abdülhamid II restored the constitutional monarchy, with reduced powers for the imperial dynasty, and a series of elections resulted in the gradual ascendance of The Committee of Union and Progress's (CUP) domination in politics. In our study we give examples from the memoirs of the statesmen and commanders of the Second Constitutional Era.

Key Words: Memoirs, The Second Constitutional Era, Bibliography

---

*Gazi Osman Paşa University, Institute of Social Sciences, Program in Modern History / TOKAT
murathanilce2002@hotmail.com

Сборник воспоминаний о Эпохе 2-ого Мешрутийета

Мурат ХАНИЛЬЧЕ*

Резюме В этом году мы отмечаем сто лет со дня объявления Эпохи 2-ого Мешрутийета (Эпоха 2-ой Конституции)- одного из поворотных событий в истории Турецкой Республики. Днём объявления Эпохи 2 ого Мешрутийета считается 23-24 июля 1908 года. Точная дата окончания этого периода историками не отмечена, это может быть 30 октября 1918 – Мондрокское Перемирие , 20 января 1921 года – Издание Основного Закона или 1 ноября 1922-свержение правления падишаха.В этот период происходят важнейшие изменения в турецкой истории.В данной статье мы собрали воспоминания политических деятелей того времени.

Ключевые Слова: Воспоминания, 2-ой Мешрутийет, Библиография

---

* Осман Гази Паша- Университет, Институт социальных знаний , Кафедра. Новейшей Истории / г.ТОКАТ
murathanilce2002@hotmail.com